

Ter herinnering aan Philippe Lacoue-Labarthe. Hoe te denken over de kunst in de polis?

Frans van Peperstraten

Op 28 januari 2007 is in een ziekenhuis in Parijs Philippe Lacoue-Labarthe overleden, op bijna 67-jarige leeftijd.¹ Onder meer in *Le Monde* en in *Libération* verschenen necrologieën. In het laatstgenoemde dagblad verscheen tevens een hommage van de hand van vriend en collega Jean-Luc Nancy. Er werd een In Memoriam website geopend waar verschillende mensen hun persoonlijke herinneringen aan Lacoue-Labarthe hebben geplaatst.² Op zo'n moment wordt zichtbaar welke figuren Lacoue-Labarthe in zich verenigd hield. In *Libération* werd hij aangeduid als filosoof, als hoogleraar esthetica aan de Marc Bloch Universiteit van Straatsburg en daarnaast, misschien is dat verrassend, als man van het theater en als germanist. De persoonlijke herinneringen, geschreven in het Frans en in het Engels, gingen vooral over de bijzondere wijze waarop hij doceerde en met studenten omging, met name met zijn buitenlandse studenten, en over de belangrijke rol die de politiek speelde, niet alleen in zijn geschriften maar ook in zijn dagelijks leven.³

Ook in mijn eigen herinneringen treedt het belang dat Lacoue-Labarthe aan de politiek hechtte sterk naar voren. Ik heb hem twee keer gezien. De laatste keer was bij het tweedaagse congres over zijn werk dat eind januari 2006 in Parijs plaatsvond, onder de titel *Déconstruction Mimétique*.⁴ In zijn eigen lezing, op zaterdag 28 januari 2006, dus exact één jaar voor zijn dood, zei hij onder meer dat de deconstructie van de metafysica nog niet voltooid is en dat er met name nog een politieke taak ligt. Deze opmerking sluit in feite rechtstreeks aan bij wat hij vertelde toen ik hem de eerste keer zag, bij een aan zijn werk gewijde studiedag in Nijmegen (georganiseerd door Paola Marrati) op 2 oktober 1996. Lacoue-Labarthe vertelde dat zijn belangstelling voor Heideggers filosofie aanvankelijk samenging met zijn belangstelling voor het zogeheten radencommunisme, een vorm van arbeiderszelfbestuur die op puur formele wijze ten grondslag heeft gelegen aan de Sovjet-Unie (de 'raden-unie'), maar waarop onder meer ook de anarchisten in het Catalonië van 1936-1938 hebben teruggegrepen. Het idee dat Heideggers filosofie niet alleen met een rechtse, maar ook met een linkse politiek verenigbaar is, zal bij sommigen verbazing wekken, maar de gedachtegang van Lacoue-Labarthe is zo helder als glas: Heidegger trachtte de metafysica te overwinnen door te laten zien dat achter de 'sluiting' rond de dingen en mensen een opening moet worden verondersteld, en als we dit idee consequenter nemen dan Heidegger zelf deed, volgt er onder meer uit dat een productiewijze die georganiseerd is rond twee tegenover elkaar afgesloten klassen 'opengebrouwen' moet worden. Daarom kunnen we ons goed voorstellen hoe geschokt Lacoue-Labarthe was toen hij na enige tijd vernam dat Heidegger lid was geweest van de nazi-partij. Maar dat het zoeken naar een ander denken bij

Lacoue-Labarthe steeds in een samenhang is blijven verkeren met het streven naar een andere samenleving staat vast.

Derrida, Nancy en Lacoue-Labarthe zijn samen wel aangeduid als 'het trio van de deconstructie'. Derrida heeft niet zo lang voor zijn dood opgemerkt dat er bij Nancy, Lacoue-Labarthe en hemzelf weliswaar geen gemeenschappelijk lijn kan worden gevonden, maar dat ze wel één ding gemeen hadden, namelijk een zin voor rechtschapenheid (*probité*) in het schrijven. Derrida suggereert dat ook nu de zin van een zelfstandige ethische doctrine, van een ethiek die losstaat van wat verschijnt, verloren is gegaan, deze rechtschapenheid als mogelijkheid overblijft. Nancy, die zo'n 40 jaar lang veel met Lacoue-Labarthe te maken heeft gehad, zowel op het vlak van het persoonlijke leven als vanwege hun gezamenlijke geschriften, schrijft in de genoemde hommage dat er tussen hen zeker ook een bepaalde spanning heeft bestaan, een spanning die je, met het woord van Derrida, een *différance* zou kunnen noemen. Maar, zo voegt Nancy toe, de *différance* tussen de één en de ander verschilt uiteindelijk weinig van de *différance* die iemand met zichzelf ondervindt. Deze *différance* met zichzelf heeft in het werk van zowel Lacoue-Labarthe als Nancy steeds centraal gestaan. Nancy vertelt in 'Un commencement', de tekst die hij tijdens het congres *Déconstruction Mimétique* heeft voorgedragen, dat de afwijzing van het idee van een autoconstitutie of *autosuffisance* (de afwijzing van het idee dat iets zonder verhouding tot het andere bestaat, dat iets in zichzelf besloten kan blijven) vanaf het begin het raakpunt heeft gevormd tussen hun beider denken.⁵

Lacoue-Labarthe heeft de kritiek op het idee van een autoconstitutie, een kritiek die overigens een logisch uitvloeisel is van de door Heidegger ingezette kritiek op de 'sluiting' van mensen en dingen door de metafysica, onderbouwd met een herziening van het begrip mimesis. Dit is het eerste grote punt waarop Lacoue-Labarthe zich op onuitwisbare wijze verdienstelijk heeft gemaakt voor de filosofie. Hij heeft het begrip mimesis gered, door het te onttrekken aan zijn traditionele betekenis, namelijk imitatie. Hij herinnerde eraan dat de mimesis bij Aristoteles ook een zekere *poiësis*, dus een maken en scheppen impliceerde en op basis hiervan kon hij de mimesis vervolgens uitleggen in de zin van Derrida's notie van oorspronkelijke complementariteit (*supplément d'origine*). Dat wil zeggen, als we iets in zijn oorspronkelijke staat proberen weer te geven, zijn we reeds bezig met de mimesis van het oorspronkelijke, voegen we er reeds iets aan toe, stellen we het op een bepaalde wijze voor – zodat we noch het oorspronkelijke als zodanig noch een exacte kopie van het oorspronkelijke doen verschijnen.

Dit inzicht heeft enorm rijke mogelijkheden geopend, allereerst voor een nieuwe doordenking van de kunsten in het algemeen en van de literatuur in het bijzonder. Daar kom ik straks op terug. In de tweede plaats heeft Lacoue-Labarthe dit inzicht weten uit te werken tot een eigen conceptie van subjectiviteit en identiteit, zaken waarover in de jaren 1970 in de Franse filosofie – ik herinner slechts aan Lacan en Foucault – druk werd gediscussieerd. De centrale notie van Lacoue-Labarthe is de 'figuur', waarachter we overigens de Franse vertaling van het Duitse *Gestalt* moeten onderkennen. Dit laatste betekent dat hier het hele terminologische netwerk van 'stellen' en 'staan' aan de orde is. Lacoue-Labarthe beschouwt het subject dan ook als iets dat is voorzover het zich overeind heeft getrokken, het subject is iets dat staat. Maar omdat het om een mimetisch proces gaat, komt deze gestalte slechts tot 'stand' in verhouding tot andere gestalten. De gestalte wil tegelijk andere gestalten zijn, iemand wil bijvoorbeeld wetenschapper zijn of kunstenaar, en liefst alle twee tegelijk, zo heeft Lacoue-Labarthe in zijn prachtige tekst over de psychoanalyticus Theodor Reik laten zien (Lacoue-Labarthe 1979). De gestalte is nooit één, het subject onderwerpt zich altijd aan een *double bind*

, maar daaraan kan het nu eenmaal niet voldoen en daarom zakt de gestalte ook altijd weer in elkaar. Waar het subject zich opricht als gestalte, valt het tegelijkertijd weer van zijn stelten. Lacoue-Labarthe heeft dit laatste uitgedrukt met het woord *désistement* – later heeft hij op suggestie van Derrida het neologisme *désistance* in gebruik genomen. Ook in het Nederlands kunnen we het best gebruik maken van neologismen: het subject desisteert / de desistentie van het subject, want dan horen we het verschil met bijvoorbeeld: het subject existeert / de existentie.

Vervolgens heeft Lacoue-Labarthe deze gedachtegang toegepast op de politiek. Ook met betrekking tot de politiek heeft hij vanuit zijn eigen creatieve mimesis een aantal bijzonder treffende uitdrukkingen beschikbaar gesteld. Wanneer men veronderstelt dat met een bepaalde gestalte de eigen identiteit definitief is vastgelegd, hetgeen betekent dat de desistentie vergeten wordt, heet dat bij Lacoue-Labarthe 'onto-typologie'. Dat is naar analogie met de 'onto-theologie', die volgens Heidegger kenmerkend is voor de metafysica: deze richt zich op het zijnde, vraagt wat er in het algemeen over het zijnde kan worden gezegd en welk zijnde het hoogste zijnde is, maar vergeet intussen naar het zijn te vragen. De onto-typologie betekent evenzo een gerichtheid op een specifiek 'type' (figuur, gestalte), terwijl de desistentie daarvan ontkend, genegeerd of vergeten wordt. Kwelijk wordt de onto-typologie vooral als deze plaatsvindt op het niveau van een complete samenleving, rond een collectieve identiteit. Lacoue-Labarthe concretiseert zijn kritische begrip 'onto-typologie' door middel van zijn uitvoerige analyse van het nazisme, die hij vooral in zijn boek *La fiction du politique*, maar ook in het samen met Nancy geschreven *Le mythe nazi* heeft voorgelegd (Lacoue-Labarthe 1987; Lacoue-Labarthe & Nancy 1991). Het 'nationaal-socialisme' moet volgens Lacoue-Labarthe veeleer worden begrepen als een 'nationaal-esthetisme' (Lacoue-Labarthe 1987, 91), omdat het met zijn gerichtheid op de gestalte van de Ariër deel heeft aan een esthetische benadering waarin de figuur, of anders gezegd de vorm, wordt gefixeerd. Het hieruit voortvloeiende racisme van de nazi's – hetgeen vooral betekende: het antisemitisme – is volgens Lacoue-Labarthe een uitvloeisel van het verval van de *technè*: de *technè* is niet meer het ontsluiten van de wereld maar het beheersen van de vorm, de Arische vorm. Ook kan worden gezegd dat de mimesis hier tot imitatie vervalst: de suggestie wordt gewekt dat er een vaststaande gestalte is, die enkel voortdurend moet worden geïmiteerd. Maar deze onto-typologie van het nazisme komt niet uit de lucht vallen, ze ligt volgens Lacoue-Labarthe verankerd in de westerse metafysica als geheel, en ze is tevens de valkuil waaraan Heideggers denken zich niet heeft weten te onttrekken.

In de necrologie in *Libération* is opgemerkt dat Lacoue-Labarthe de filosofische taal van Heidegger heeft gesproken maar tegelijkertijd heeft verworpen. De tegenstelling tussen Lacoue-Labarthe en Heidegger begint al bij het begrip mimesis zelf. Er is weliswaar een passage (in zijn eerste Nietzsche-cursus) waarin Heidegger opmerkt dat de mimesis in scheppende zin kan worden verstaan, maar hij negeert de differentie die hierin geïmpliceerd ligt. Heidegger ziet niet dat zijn eigen denken van de waarheid als *alètheia* (onverborgen worden) of van de ontologische differentie als een spanning tussen het zijnde en het zijn, in feite berust op de spanning die in de mimesis besloten ligt, namelijk tussen presentatie en oorsprong. Deze miskennis leidt ertoe dat ook Heidegger zich blootstelt aan de verleiding om in de een of andere gestalte de definitieve vormgeving van de waarheid te zien, dat wil zeggen aan de onto-typologie. Lacoue-Labarthe heeft speciaal met betrekking tot Heidegger de term 'onto-mythologie' gebezigd (Lacoue-Labarthe 2002, 15), daar Heidegger de schepping van de gestalte van het volk vooral in de handen van de dichter heeft willen leggen, terwijl hij de *Dichtung* bovendien op één lijn plaatste met de mythe. Omdat Heidegger de fout heeft gemaakt te denken dat in de nazistische beweging een 'innerlijke waarheid en

grootsheid' besloten lag (Heidegger 1953, Ga 208 [NI 223]), namelijk de aanvang van een nieuw historisch tijdperk, vergelijkbaar met de wijze waarop de oude Grieken de stoot zouden hebben gegeven tot de westerse geschiedenis, acht Lacoue-Labarthe het noodzakelijk te spreken van een 'archè-fascisme' bij Heidegger, meer bepaald van een 'archè-fascistische ontologie' (Lacoue-Labarthe & Nancy 1997, 149 en 151).

Terecht wordt eveneens in de necrologie in *Libération* gesteld dat Lacoue-Labarthe het verst is gegaan in de onuitputtelijke vraagstelling naar het 'ethisch zwarte' van Heidegger. Lacoue-Labarthe heeft de meest genuanceerde studie voorgelegd van Heideggers rectoraats-rede van 1933 en alle verschuivingen daarna, totdat Heidegger zich pas in 1955, in zijn brief aan Jünger, heeft losgemaakt van het *Gestalt*-denken (Heidegger 1955, Ga 385-426). Maar wat Lacoue-Labarthe als Heideggers echte zwaarwegende fout heeft aangemerkt is niet diens engagement met het nazisme in 1933 (want dat is een fout die door meer intellectuelen is gemaakt), maar diens zwijgen over Auschwitz na 1945, of preciezer gezegd – want er zijn wel enkele uitspraken van Heidegger over de vernietiging van voornamelijk joden te vinden – diens weigering Auschwitz werkelijk te denken, dat wil zeggen anders te denken dan als slechts het zoveelste uitvloeisel van de moderne techniek.

Voor Lacoue-Labarthe betekent Auschwitz de cesuur van de westerse geschiedenis, in die zin dat dáár een nieuw tijdvak intreedt, waar de cesuur in een andere zin is overtreden. Wat de nazi's hebben gedaan kan immers worden begrepen als de overtreding van de wet van de cesuur, de wet van het afgescheiden zijn van het goddelijke, de wet die de onmiddellijke eenheid met het hogere verbiedt, een overtreding die zich logischerwijs precies op diegenen richtte die het sterkst aan dit afgescheiden zijn van het goddelijke herinnerden. Maar behalve naar het jodendom kan hier evenzeer opnieuw naar de mimesis worden verwezen, de mimesis waarvan Lacoue-Labarthe immers zegt dat deze altijd een differentie in zich bergt – niemand kan dus een onmiddellijke eenheid met het goddelijke, het oorspronkelijke, de natuur of wat dan ook claimen. In die zin ligt de cesuur in de mimesis ingebakken.

De cesuur is het voornaamste thema van Hölderlins *Anmerkungen* bij de twee door hem vertaalde tragedies van Sophocles: *Oedipus de tyran* en *Antigone*. Hier ontmoeten we Lacoue-Labarthe als de man van het theater en als germanist. De man ook van Straatsburg, de stad waarvan ik de naam graag verhaspel tot 'straatbrug' – Lacoue-Labarthe maakt er een mooi bestrate brug tussen het Duits en het Frans van. Van zijn hand verschenen Franse vertalingen van werken van onder anderen Hölderlin, Nietzsche, Benjamin, Heidegger en Celan. Ook is hij gedurende lange tijd betrokken geweest bij het Nationale Theater te Straatsburg. In het bijzonder heeft hij meegewerkt aan de opvoering van de tragedies van Sophocles in Frankrijk (ook tijdens het jaarlijkse festival in Avignon), in door hem gemaakte Franse vertalingen van de Duitse vertalingen door Hölderlin. Waarom Sophocles niet rechtstreeks in het Frans vertalen, waarom deze omweg langs Hölderlins Duitse vertalingen? Omdat Hölderlin, zo licht Lacoue-Labarthe toe, met zijn vertalingen in feite eigen versies van de beide tragedies heeft geschapen. Hölderlins werkwijze heeft volgens Lacoue-Labarthe een paradoxale logica bewaard: hoe trouwer hij was aan het origineel uit de Oudheid, hoe modernier de tekst werd die eruit resulteerde.

De vraag naar het eigen karakter van het moderne ten opzichte van de Oudheid vormt de belangrijkste vraag van Lacoue-Labarthes beschouwingen over de kunsten. In dit verband kunnen we denken aan zijn boek *La poésie comme expérience* (1986, 1997) over Celan, aan zijn boek *Musica ficta* (1991), waarin hij de reacties van Baudelaire, Mallarmé, Heidegger en Adorno op Wagner bespreekt, aan zijn boek *Heidegger. La politique du poème* (2002), waarin hij onder meer met Badiou discussieert over de verhouding van de filosofie tot het tijdperk van

de dichters, dat wil zeggen het tijdperk van Hölderlin tot Celan, maar vooral aan zijn vele teksten over Hölderlin.

In feite zou Lacoue-Labarthes wijsgerige ontwikkeling in kaart kunnen worden gebracht aan de hand van zijn teksten over Hölderlin. In de eerste daarvan, uit 1978 en 1979, legt hij zich er vooral op toe aan te tonen dat Hölderlin, met name met zijn nadruk op de cesuur, zich aan de speculatieve dialectiek van Hegel onttrekt. Maar dat betekent dat de strekking van Lacoue-Labarthes betoog hier nog niet afwijkt van wat Heidegger zegt, namelijk dat bij Hölderlin voor het eerst de metafysica werd overwonnen. Tegelijkertijd ligt hier reeds de kiem voor alle kritiek op Heidegger die we in Lacoue-Labarthes latere teksten over Hölderlin vinden. Want Heidegger baseert zijn waardering voor Hölderlin niet op de cesuur, Heidegger leest enkel Hölderlins gedichten en miskent het theater – zelfs als Heidegger Sophocles leest, leest hij slechts een tekst en negeert hij het theater. De ergernis van Lacoue-Labarthe over Heidegger mondt erin uit dat hij twintig jaar later, in 1998, spreekt van ‘een weerzinwekkende mythisch-theologische confiscatie’ van het werk van Hölderlin door Heidegger (Lacoue-Labarthe 1998, 5). Het punt is niet dat Lacoue-Labarthe niets wil weten van een theologie. Hij wijst er juist op dat de cesuur bij Hölderlin een unieke theologie impliceert, omdat het goddelijke enkel verschijnt in zijn terugtrekking, hetgeen niet verhindert dat de mens juist daaraan een herinnering kan onderhouden. Het punt is veeleer dat Heidegger in Hölderlins dichten de belofte van een nieuwe God meende te kunnen beluisteren – en dat is iets heel anders, want dat zou een nieuw vast richtpunt betekenen en dat is mythisch. Wat Lacoue-Labarthe hier tegenover stelt, is iets waar Heidegger geen oog voor heeft, iets dat in het verlengde ligt van de cesuur. Door de cesuur is de mens van het goddelijke afgewend en naar de aarde toegewend, zo heeft Hölderlin geconcludeerd. Daar ligt de grondslag van Hölderlins principe van de nuchterheid. Op basis daarvan valt ook de rol van een zeker prozaïsch element in Hölderlins poëzie te begrijpen, een kwestie waarop eerder reeds door Walter Benjamin is gewezen. Lacoue-Labarthe benoemt dit element als een verletterlijking en als een desarticulatie van het gedicht. Hier stuiten we op de specifieke kenmerken van de moderne poëzie: zowel de technische berekening als het dagelijks leven sluipen in de poëzie binnen en daardoor worden de stereotypen van het sacrale en de cultus van de held doorbroken. Lacoue-Labarthe spreekt van een defiguratie, hij waagt het zelfs deze term terug te vertalen in het Duits: *Entgestaltung*.

Lacoue-Labarthe tracht figuur en defiguratie samen te denken en dat herinnert ons natuurlijk aan een gedachte die we eerder tegenkwamen, namelijk dat gestalte en desistentie samengaan. Toch heeft Lacoue-Labarthe inmiddels een nieuw thema aangesneden. Het prozaïsche dat in de moderne poëzie naar voren treedt en het bijzondere karakter daarvan veroorzaakt, moet niet zozeer als een aspect worden begrepen, dus als iets dat in het oog valt wanneer je vanuit een bepaalde invalshoek naar de poëzie ‘kijkt’, maar veeleer als iets dat een breuklijn in de poëzie aanbrengt. De oude poëzie richt zich naar het model van de schone gestalte, en het schone staat voor: afgerond, als geheel aanwezig, in zichzelf besloten en stralend. De nieuwe poëzie accepteert dat ze zich niet meer als een zon boven het gewone leven kan verheffen en een van dat leven afgescheiden verschijning kan vormen: de kunst is naar het gewone en dagelijkse leven opengescheurd. En deze scheur is zelf geen gestalte, is niet iets schoons, en in zekere zin moeten we zelfs zeggen dat de scheur zelf niet verschijnt.

Vanuit deze gedachtegang kunnen we – tegen de achtergrond van de geschiedenis van de esthetica – een klein sprongetje maken: we denken aan het sublieme. Bij Kant bijvoorbeeld betekent het sublieme dat we de verscheurdheid voelen tussen de ideeën die onze rede

denkt en de volstrekt inadequate presentaties daarvan die we kunnen waarnemen. Kant lijkt het sublieme aldus echter geen zelfstandige status te verlenen, maar vanuit het uitgangspunt te benaderen dat de dingen (in dit geval ideeën) vol aanwezig zouden moeten zijn, en vandaar mis-schien ook dat het sublieme bij Kant een bijwagen van het schone blijft. In een van zijn meest indrukwekkende teksten heeft Lacoue-Labarthe de poging ondernomen om het denken van het sublieme over een andere boeg te gooien (Lacoue-Labarthe 1988). Het sublieme is volgens hem niet zozeer een ding of idee, dat al dan niet, of tot op zekere hoogte, verschijnt, maar is het tot verschijnen komen als zodanig, de gebeurtenis daarvan, het feit dát iets verschijnt. In reactie op Lyotard, die het sublieme in een onbewaakt ogenblik had omschreven als 'de presentatie van het on-presenteerbare', stelt Lacoue-Labarthe een precisering voor: het sublieme is de presentatie van het feit dát er presentatie is, het feit dát er verschijnt; het sublieme is het aan het licht treden zodát iets kan stralen. Wat Lacoue-Labarthe echter met Lyotard (op diens andere momen-ten) deelt, is dat het sublieme als een gebeurtenis en niet als een eigenschap of toestand moet worden opgevat. De gebeurtenis als bliksemflits. De bliksemflits maakt zichtbaar in de nacht door de hemel open te scheuren, zo kan de gedachtegang van Lacoue-Labarthe worden geparafraseerd. Wat hij tracht duidelijk te maken is dat het schone op een mogelijksvoorwaarde berust die er tegelijk een breuklijn in slaat. Lacoue-Labarthe nadert hier Adorno: het ongebroken schone is een illusie, is 'schone schijn'.

We zien dat de differentie die in de mimesis besloten ligt inmiddels verbonden is geraakt met meer concrete esthetische gegevens, zoals de cesuur, het prozaïsche en het sublieme. Als we ons tot de laatste twee zaken beperken, valt op dat Lacoue-Labarthe de breuk die sinds Hölderlin in de schone gestalte is geslagen enerzijds uit het prozaïsche en anderzijds uit het sublieme laat voortkomen. Dat is merkwaardig omdat deze twee zaken in de traditie altijd op de grootst mogelijke afstand van elkaar zijn geplaatst: het ene zou naar de sleur van het dagelijks leven verwijzen, het andere naar grootse ervaringen en unieke Kunst. Lacoue-Labarthe heeft de verhouding tussen het prozaïsche en het sublieme niet nader gethematiseerd, dus hier ligt zeker een mooie kwestie voor verder onderzoek.

We mogen de karakterisering die Lacoue-Labarthe van de moderne poëzie of van de moderne kunst in het algemeen geeft niet zomaar extrapoleren naar de moderne samenleving als geheel. Er is in de hedendaagse samenleving niet zozeer sprake van een defiguratie, of van gebroken figuren, maar eerder van een vermenigvuldiging van figuren. De figuur verschijnt in de vorm van vele vluchtige figuren, en dat lijkt gunstig, omdat de halfwaardetijd van deze figuren zo kort is dat niemand zich ten volle en definitief met welke figuur dan ook identificeert. Maar misschien blijft een bepaald gevaar voortdurend op de loer liggen. Zo laat Lacoue-Labarthe ons zijn politieke taak na: de kans op zoiets als het nazisme is momenteel weliswaar niet groot, maar de vraag blijft hoe het met de gestalte staat, óf hij nog staat. Wat betekent het dat het in onze cultuur nog steeds om figuren gaat?⁶

Email: F.T.vPeperstraten[apenstaartje]juvt.nl

Bibliografie

Heidegger, Martin (1953). *Einführung in die Metaphysik*. College zomersemester 1935, voor het eerst uitgegeven in 1953. Nu in de *Gesamtausgabe* van Heideggers werken (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, vanaf 1975): Band 40. Nederlandse vertaling: *ibid.*, *Inleiding in de metafysica*. Nijmegen: SUN, 1997.

Heidegger, Martin (1955). 'Über "Die Linie"' (1955), licht gewijzigd en onder de titel 'Zur Seinsfrage' opgenomen in *Wegmarken* (1956), nu in de *Gesamtausgabe* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, vanaf 1975), Band 9, 385-426.

Lacoue-Labarthe, Philippe (1979). 'L'écho du sujet', in *ibid.*, *Le sujet de la philosophie. Typographies I*. Parijs: Aubier-Flammarion. 217-303. In het Engelse uitgegeven als 'The Echo of the Subject', in *ibid.*, *Typography. Mimesis, Philosophy, Politics* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989), 139-207.

Lacoue-Labarthe, Philippe (1987). *La fiction du politique. Heidegger, l'art et la politique*. Parijs: Bourgois. In het Engels uitgegeven als *ibid.*, *Heidegger, art and politics*. Oxford: Basil Blackwell, 1990.

Lacoue-Labarthe, Philippe (1988). 'La vérité sublime', in J.-F. Courtine e.a., *Du sublime*. Parijs: Belin, 97-147. In het Engels uitgegeven als *ibid.*, 'Sublime Truth', in: J.-F. Courtine & Jeffrey S. Librett, *Of the Sublime: Presence in Question*. Albany, NY: State University of New York Press, 2003, 71-108

Lacoue-Labarthe, Philippe (1997). 'The Spirit of National Socialism and its Destiny', in *ibid.* & J.-L. Nancy, *Retreating the Political*. Londen: Routledge.

Lacoue-Labarthe, Philippe (1998). *Métaphrasis suivi de Le théâtre de Hölderlin*. Parijs: Presses Universitaires de France.

Lacoue-Labarthe, Philippe (2002). *Heidegger. La politique du poème*. Parijs: Galilée.

Philippe Lacoue-Labarthe (2007). Thematische uitgave van *La Revue Lignes*. Nummer 22 (mei). Parijs: Editions Lignes.

Lacoue-Labarthe, Philippe & Jean-Luc Nancy (1991). *Le mythe nazi*. La Tour d'Aigues: Editions de l'Aube. Een eerdere versie is in 1980 verschenen; een 'licht gewijzigde' versie daarvan verscheen in het Engels in *Critical Inquiry*, Vol. 16 (Winter 1990), 291-312.

Lacoue-Labarthe, Philippe & Jean-Luc Nancy (2006). *L'Allégorie', suivi de 'Un Commencement'*. Parijs: Galilée.

Martis, John (2005). *Philippe Lacoue-Labarthe: Representation and the Loss of the Subject*. New York: Fordham University Press.

Peperstraten, Frans van (2005). *Sublieme Mimesis. Kunst en politiek tussen nabootsing en gebeurtenis: Lacoue-Labarthe, Heidegger, Lyotard*. Budel: Damon.

1. Philippe Lacoue-Labarthe is op 6 maart 1940 in de Franse stad Tours geboren. Hij studeerde filosofie in Bordeaux. Hij is in zijn studietijd met name beïnvloed door Gérard Genette, de theoreticus die literatuur en

retorica weer samenbracht. Aanvankelijk beproeft Lacoue-Labarthe zowel het literaire schrijverschap als het linkse actiewezen, maar al snel legt hij zich hoofdzakelijk op de filosofie toe. Eind jaren 1960 leert hij Jean-Luc Nancy kennen. Reeds in zijn vroege werk, in de jaren 1970, blijkt hij zich aan te sluiten bij het type denken dat vanaf 1967 in vele boeken door Jacques Derrida is voorgelegd. In 1980 organiseren Lacoue-Labarthe en Nancy de conferentie te Cérisy-la-Salle over *Les fins de l'homme*, naar Derrida's gelijknamige tekst uit 1968. In het verlengde daarvan richten Lacoue-Labarthe en Nancy in november 1980 het 'Centrum voor Filosofisch Onderzoek over het Politieke' op (in 1984 weer gesloten). In 1987 behaalt Lacoue-Labarthe het doctorat d'état met een studie over Heideggers aansluiting bij het nazisme, getiteld *La Fiction du Politique*. In de jury zaten George Steiner, Gérard Granel, Jean-François Lyotard en Derrida. Lacoue-Labarthe heeft gedurende zijn hele academische loopbaan in Straatsburg gewerkt. In 2002 is hij met emeritaat gegaan. Zijn gezondheid was al lange tijd slecht. Hij is gestorven aan ademhalingsproblemen ten gevolge van longemfyseem.

2. De genoemde necrologieën en de hommage door Nancy zijn te vinden via *Le monde* respectievelijk *Libération*. Daarnaast verwijst ik naar de herdenkingsteksten geschreven door Christopher Fynsk, "A Letter from Christopher Fynsk on the Death of Lacoue-Labarthe" op *Modern Thought Blog*, en door de makers van de film *The Ister*. Hölderlins gedicht 'Der Ister' (een oude naam voor de Donau) is het onderwerp van Heideggers college van het zomersemester 1942. De film, die in 2004 internationale prijzen won, reist stroomopwaarts langs de rivier, stuit aldus op belangrijke gebeurtenissen uit de geschiedenis en springt onderweg regelmatig naar diepgravende gesprekken met de Franse techniekfilosoof Bernard Stiegler, met de filmmaker Hans-Jürgen Syberberg en met Lacoue-Labarthe en Nancy.

3. Naast deze reacties van het eerste moment valt alvast het verschijnen van een aan Lacoue-Labarthe gewijd themanummer van *La Revue Lignes* (cf. Philippe Lacoue-Labarthe 2007) te noteren.

4. Het programma van het congres is nog te vinden op *La chute dans la vallée*.

5. Deze lezing van Nancy is samen met een literaire tekst die Lacoue-Labarthe in 1967-1968 had geschreven gepubliceerd (cf. Lacoue-Labarthe & Nancy 2006).

6. Wie meer wil weten over het werk van Lacoue-Labarthe kan terecht bij John Martis (Martis 2005) en Frans van Peperstraten (Van Peperstraten 2005).